

ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՉԱՐԱՇԱՀՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՎԱՀԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում հեղինակի կողմից համակողմանիորեն ուսումնասիրվել և վերլուծության են ենթարկվել դատավարական իրավունքների չարաշահման ինստիտուտի բովանդակային տարրերն ու գործառական առանձնահատկությունները քաղաքացիական դատավարությունում: Ուսումնասիրության համար հիմք է ընդունվել դատավարական իրավունքների և պարտականությունների չարաշահման հնարավորության կրողների շրջանակի, չարաշահման բովանդակության և դրսևորումների, հետևանքների վերացման իրավական կառուցակարգերի բացահայտման անհրաժեշտությունը: Հիմնավորվել է, որ դատավարական իրավունքների չարաշահումը չի նույնանում դասական իրավախախտմանը, քանի որ այս դեպքում իրավունքի սուբյեկտն իր գործունեության ընթացքում գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան, օգտվում է իր իրավունքներից կամ կատարում է օրենքով իր վրա դրված ֆորմալ պարտականությունները, սակայն խախտում կամ վնաս է պատճառում դատավարության մյուս մասնակիցների իրավունքներին, արդարադատության արդյունավետ իրականացման հանրային շահերին: Հիմնավորվել է, որ դատավարական իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի ինքնուրույն ձև է, որը հանգում է դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ բարեխղճորեն, այն է՝ ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրանց նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան իրացնելուն: Ընդ որում, իրավունքի չարաշահում կարող է թույլ տալ նաև համապատասխան դատավարական իրավունքի իրական կրող չհանդիսացող անձը, ինչը պայմանավորված է սուբյեկտիվ իրավունքի իրական և ձևական առումով կրող լինելու հասկացությունների տարբերակմամբ: Դատավարական իրավունքներից օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու՝ դատավարության մասնակցի բարեխղճությունը դատարանը կարող է որոշել նաև տվյալ քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացվող գործողությունների գնահատմամբ:

* Վահե Հովհաննիսյան – իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ

Bare Oганесян – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского процесса ЕГУ

Vahe Hovhannisyan – Doctor of Law, Professor, Head of YSU Chair of Civil Procedure

Էլ. փոստ՝ vahehovhannisyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0001-9839-0374>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 18.02.2025

Գրախոսվել է՝ 16.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Իրավունքի չարաշահման արգելք սահմանող նորմերի վերլուծությամբ հեղինակը եզրակացրել է, որ քաղաքացիական դատավարությունում գործում է դատավարության մասնակիցների բարեխղճության կանխավարկածը, որը պայմանավորում է դատավարության մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների իրացումը, ինչպես նաև դրանց պաշտպանությունն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության առկայությունը:

Կարևորվել է նաև դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվող դատական սանկցիաների կամ իրավական ներգործության այլ համաչափ միջոցների ընտրությունը, որը դատարանի հայեցողական լիազորությունն է և պայմանավորված է դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ինչպես նաև օրենքով պահպանվող մասնավոր և (կամ) արդարադատության իրականացման հանրային շահերի խախտումների վերացման, դրանց հակազդելու արդյունավետության աստիճանով:

Բանալի բառեր – իրավունքի չարաշահում, պարտականության ոչ բարեխիղճ կատարում, նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան գործել, իրավունքի իրական կրող, ոչ իրավաչափ ակնկալիք, իրավախախտում, անբարեխիղճ վարքագիծ, չարաշահման արգելք, կանխավարկած, իրավական ներգործության միջոց, սանկցիա, հայեցողություն

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի¹ (այսուհետ՝ նաև ՔԴՕ) 14-րդ հոդվածը ամրագրելով դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքը, միաժամանակ պայմաններ է պարունակում ՀՀ Սահմանադրության² (այսուհետ՝ նաև Սահմանադրություն) 75-րդ հոդվածով նախատեսված հիմնական իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգերի և ընթացակարգերի ապահովման, իրավունքներն իրականացնելիս այլ անձանց իրավունքների և հանրային շահերի խախտման կամ ոտնահարման արգելքի, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի³ (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա) 6-րդ և 13-րդ հոդվածների վերաբերյալ ՄԻԵԴ դիրքորոշումներում արդար դատաքննության իրավունքի օրգանական և գործառնության լիարժեք իրացման և իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների երաշխավորման համար:

Մասնավորապես, ներկայիս քաղաքացիադատավարական իրավակարգավորումների համաձայն՝ դատավարության մասնակիցները պետք է իրենց

¹ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի, ընդունվել է 2018 թ. փետրվարի 9-ին, ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374), հոդված 1, 2. 1 մաս:

² Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է 06.12.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21 / Չատուկ թողարկում, հոդ. 1118:

³ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիա, ընդունվել է 04.11.1950 թ., ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192), հոդ. 367:

դատավարական իրավունքներից օգտվեն և իրենց դատավարական պարտականությունները կատարեն բարեխղճորեն: Դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվում են չարաշահմանը համաչափ՝ օրենսգրքով նախատեսված դատական սանկցիաներ կամ օրենքով նախատեսված իրավական ներգործության այլ միջոցներ (ՀՀ ՔԴՕ հոդված 14-րդ, 1-ին և 2-րդ մասեր): Ընդ որում, իրավունքների չարաշահման արգելքը, որպես ելակետային դրույթ նախատեսված լինելով Կոնվենցիայի 17-րդ հոդվածով, արգելում է կոնվենցիոն դրույթների որևէ մեկնաբանում այն իմաստով, թե որևէ պետություն, անձանց խումբ կամ որևէ անձ իրավունք ունեն զբաղվելու այնպիսի գործունեությամբ կամ կատարելու այնպիսի գործողություն, որն ուղղված է Կոնվենցիայում շարադրված ցանկացած իրավունքի և ազատության վերացմանը կամ դրանց սահմանափակմանն ավելի մեծ չափով, քան նախատեսված է Կոնվենցիայով: Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում իրավունքների չարաշահման արգելքն ուղղված է կոնվենցիոն իրավունքների լիարժեք, ամբողջական ծավալով արդյունավետորեն ապահովելու կառուցակարգերի ներդրման՝ պետության պոզիտիվ պարտականության ճիշտ մեկնաբանմանը՝ փաստացի ներառելով ներպետական, այդ թվում՝ դատական պաշտպանության միջոցով սուբյեկտիվ իրավունքները և օրինական շահերը բացառապես իրավաչափ նպատակներով և դրանց էությանը համապատասխան երաշխավորելը⁴:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության՝ կոնվենցիոն պահանջի արդյունավետ ապահովման կառուցակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը բխում է դեռևս Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Արդարադատության արդյունավետության բարձրացմանն ու կատարելագործմանն ուղղված քաղաքացիական դատավարության սկզբունքների»՝ 28.02.1984 թ. թիվ 84(5) հանձնարարականի բովանդակությունից (այսուհետ՝ նաև Հանձնարարական), որը պայմանավորվող պետությունների համար արդարադատության արդյունավետ իրականացումը խոչընդոտող քաղաքացիադատավարական կարգավորումները բացառող, դատական գործընթացները ձգձգող և դրանց էությունը խեղաթյուրող չարաշահումները կանխարգելող իրավական ներգործության միջոցների հնարավորություն է սահմանում՝ դրանց շրջանակ ներառելով դատավարական իրավունքների սահմանափակումը (դատավարական գործողությունների կատարման հնարավորությունից զրկելը), վնասների հատուցումը, դատական ծախսերի բաշխման անհամաչափ բեռ սահմանելը, հայցային պահանջներն առանց քննության թողնելը, դատական սանկցիա կիրառելը, արագացված դատաքննության կամ պարզեցված կարգով եզրափակիչ՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ կայացնելը⁵:

⁴ Տե՛ս Եվրոպական դատարանի *Zemmour v France* (dec), no. 63539/19, 20/12/22, *Zhablyanov v. Bulgaria*, no 36658/18, 20/12/22 վճիռներ և այլն:

⁵ Տե՛ս Հանձնարարականի 1-ին սկզբունքի 2-րդ մաս, 2 -րդ սկզբունք և այլն:

Հանձնարարականը, համադրելով դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների վերաբերյալ Եվրոպական դատարանի նախադեպային դիրքորոշումները⁶, իրավունքների չարաշահման արգելք է սահմանել քաղաքացիական դատավարության կարգով գործերի քննության ողջ ընթացքի համար՝ ներառելով նաև գործն ըստ էության լուծող եզրափակիչ դատական ակտի կատարման փուլային սահմանները:

Մահմանադրական դատարանը 24.09.2013 թվականի թիվ ՄԴՌ-1115 որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման ինստիտուտի նպատակը, վերջին հաշվով, խախտված իրավունքները վերականգնելու նկատառումներով արդարադատության իրականացման արդյունքում ընդունված ակտի կատարումն ապահովելն է: Այսինքն՝ դատական ակտերի հարկադիր կատարում պահանջելու իրավունքն ածանցվում է դատարանի մատչելիության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքներից, որպիսի պայմաններում այդ իրավունքը պետք է վերապահվի դատավարության այն մասնակցին, որի խախտված իրավունքը վերականգնելու նպատակով ընդունվել է համապատասխան դատական ակտ կամ դատական գործառնություններ իրականացնող մարմնի ակտ: Հետևաբար, դատական ակտերի հարկադիր կատարման ինստիտուտը դատարանի մատչելիության իրավունքի բաղադրատարր է և «իր գործի հրապարակային քննության»՝ որպես դատավարական գործընթացի փուլ:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիությունը, լինելով անգլոսաքսոնական և ռոմանագերմանական իրավական համակարգերում միջգիտակարգային և միջճյուղային գործողության սկզբունք, թե՛ հայրենական, թե՛ արտասահմանյան իրավաբանական գրականության շրջանակներում տարբեր հետազոտողների շարունակական ուսումնասիրության առարկա է, որպիսի պայմաններում հատկապես կարևորվել է դրա առանձին տարրերի, իրացման ձևերի, սուբյեկտային շրջանակի, իրավական բնույթի և ապահովման քաղաքացիադատավարական կառուցակարգերի համակարգային վերլուծությունը:

Իրավաբանական գրականության մեջ իրավունքների չարաշահման բնորոշման կամ հասկացության ձևակերպման միասնական մոտեցում մինչ օրս չի ձևավորվել, սակայն դրանց ընդհանրացումը հանգում է իրավունքի ոչ նպատակային իրացման դրսևորումները, ինչպես նաև այն իրավունքները և շա-

⁶ Արդար դատաքննության իրավունքը ներառում է գործի փաստական հանգամանքներին համապատասխան օրինական և հիմնավորված դատական ակտի կայացման և դատական ակտի կատարման իրավունքները՝ իրավունքի իրական վերականգնումը, առանց որի դատական պաշտպանության արդյունքները կդառնան առոչինչ (Եվրոպական դատարանի Case of Hornsby v Greece, judgment, 27.09.1976 վճիռ):

հերն ընդգծելուն, որոնք կարող են վնասվել քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքի չարաշահման դեպքում⁷: Ընդ որում, իրավունքի չարաշահումը բնորոշվում է որպես քաղաքացիական դատավարական իրավախախտման հատուկ ձև՝ գործին մասնակցող անձանց կողմից սուբյեկտիվ դատավարական իրավունքների իրացման պայմանների խախտմամբ դիտարկությամբ կատարված գործողություն, որի նպատակը գործին մասնակցող այլ անձանց իրավունքների իրացման հնարավորության սահմանափակումը կամ խախտումն է, ինչպես նաև արդարադատության արդյունավետությունը, դատարանի կողմից գործի արագ և ճիշտ քննությունը խոչընդոտելը, որը հանգեցնում է դատավարական հարկադրանքի կիրառման⁸:

Իրավունքի չարաշահումը իրավախախտման ինքնուրույն տեսակ դիտարկելու մոտեցումը տեղ է գտել նաև ՔԴՕ-ի փոփոխության օրենսդրական առաջարկի հիմնավորումներում⁹, որտեղ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/1397/02/11 քաղաքացիական գործով 08.10.2020 թ. որոշմամբ ձևավորված պրակտիկայի վերլուծությունը հանգել է իրավունքի չարաշահումը որպես իրավախախտման տեսակ դիտարկելուն:

Իրավաբանական գրականության մեջ և դատական պրակտիկայում տեղ գտած ձևակերպումներն անհրաժեշտ են, սակայն բավարար չեն իրավունքների չարաշահումը սահմանելու և բովանդակությունը բացահայտելու համար: Մասնավորապես, չի կարելի իրավունքների չարաշահումը նույնացնել իրավախախտմանը կամ դրա բնորոշման հիմքում դնել բացառապես իրավունքի ոչ նպատակային իրացման հանգամանքը:

Հարկ է նշել, որ ներկայումս ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իր մի շարք որոշումներով տարանջատել է իրավունքի չարաշահումն ու իրավախախտումը որպես առանձին հասկացություններ¹⁰, սակայն, ինչպես իրավագիտորեն նշում է պրոֆեսոր Գ. Դանիելյանը, որևէ կերպ չի բացահայտել, թե ինչ չափանիշներով է դա արել:

Ի տարբերություն իրավախախտման՝ իրավունքների չարաշահման պարագայում դատավարության մասնակիցն առերևույթ գործում է օրենքի պահանջներին համապատասխան, իրավական նորմերով թույլատրելի վարքագծի սահմաններում: Ընդ որում, դատավարական իրավունքների չարաշահման փաստը գնահատելիս դատարանը պարտավոր է անդրադառնալ դատավա-

⁷ Տե՛ս **Թորոսյան, Գ., Թորոսյան, Ս.** Իրավունքի չարաշահում, Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2019, էջեր 338-339:

⁸ Տե՛ս **Юдин, А.В.** Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве, Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Санкт-Петербургский государственный университет. СПб., 2009, էջեր 14-16:

⁹ Տե՛ս http://www.parliament.am/draft_docs8/K-902_himnavorum.pdf 16.12.2024:

¹⁰ Տե՛ս **Դանիելյան, Գ.** Իրավունքի չարաշահումը // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, թիվ 2, 3-21, 2021, էջ 12, <https://doi.org/10.46991/BYSU:C/2021.12.2.003>:

րության մյուս մասնակիցների՝ արդյունավետ արդարադատության նպատակներին համընկնող իրավունքների և օրինական շահերի խախտման վտանգին կամ հնարավորությանը, որն աներկբայորեն պետք է պայմանավորված լինի իրավունքը ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրա նշանակությամբ հակառակ, ոչ նպատակային իրացնելու հանգամանքով:

Մեր կարծիքով՝ իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի ինքնուրույն տեսակ է, որը, ի տարբերություն իրավախախտման, առերևույթ չի դրսևորվում իրավական նորմերի պահանջների, քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքների կամ հանրային շահերի խախտմամբ, չունի հստակորեն ձևակերպված և որոշակի օբյեկտիվ կողմ: Ուստի, կարող ենք փաստել, որ դատավարական իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի դրսևորման ինքնուրույն ձև է, որը հանգում է դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ բարեխղճորեն, այն է՝ ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրանց նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան իրացնելուն:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 32-47-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դատավարության մասնակիցների իրավունքները հանգում են դատավարական օրենքով սահմանված գործողությունների կատարման հնարավորությանը կամ դրանից ձեռնպահ մնալուն: Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ դատավարական գործողություններն ուղղված են կոնկրետ դատավարական նպատակների իրացմանը, որոնք վերջնականորեն ապահովում են արդարադատության արդյունավետ իրականացումը, հանգում են սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությանն ու օրինական և հիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն: Հետևաբար, իրավունքի չարաշահումը հնարավոր է նաև այն դեպքում, երբ անձը դատավարական գործողության կատարման հնարավորությունն իրացնում է դրա նպատակային նշանակությամբ համապատասխան, սակայն ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով: Մասնավորապես, ՀՀ ՔԴՕ 126-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը մերժում է հայցադիմումի ընդունումը, եթե նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն փաստական հիմքերով գործի վերաբերյալ առկա է հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշում: Վերոնշյալ իրավակարգավորմամբ օրենսդիրը բացառել է հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայության պայմաններում քաղաքացիական գործի հարուցման և գործի քննությանն ուղղված դատավարական գործողությունների կատարման հնարավորությունը, ինչը կանխորոշում է դատարանի դիմողի համար հայցադիմումի ընդունումը մերժելու որոշումը բողոքարկելու միջոցով իր դատական պաշտպանության իրավունքն իրացնելու վարքագծի դրսևորումը, որն ուղղված կլինի քաղաքացիական գործի հարուցման նպատակին հասնելուն: Հետևաբար, այս պարագայում հայցադիմումը կրկին ներկայացնելը չի

կարող լինել քաղաքացիական գործի հարուցմանն ուղղված դատավարական գործողություն, թեև կողմը նշված դատավարական գործողությունը կատարելիս միանշանակորեն հաղես է գալիս այդպիսի նպատակադրմամբ, սակայն դատավարական գործողության կատարման ակնկալիքներն ինքնըստինքյան դառնում են ոչ իրավաչափ փաստելով իրավունքի չարաշահման առկայությունը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը հստակորեն արձանագրել է, որ «իրավունքի չարաշահման» պարտադիր պայման է որևէ իրավունք իրականացնելիս այնպիսի վարքագիծ դրսևորելը, որը, թեև ձևականորեն դուրս չի գալիս անձի սուբյեկտիվ իրավունքի բովանդակությունը կազմող իրավագործությունների (օրենքով երաշխավորված իրավական հնարավորությունների) շրջանակից, սակայն վնաս է պատճառում իրավաստիքոջ հետ փոխհարաբերվող այլ անձանց կամ հանրային շահերին¹¹:

Մեր կարծիքով ժամանակավրեպ է նաև իրավունքի չարաշահումը բացառապես դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ թույլ չտալու՝ դատավարական իրավունքի տեսության մեջ շրջանառվող մոտեցումը: Նախևառաջ, ՀՀ ՔԴՕ 14-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվում են չարաշահմանը համաչափ՝ օրենսգրքով նախատեսված դատական սանկցիաներ կամ օրենքով նախատեսված իրավական ներգործության այլ միջոցներ: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը դատավարության մասնակիցների պատշաճ վարքագիծն ապահովող բազմաթիվ իրավակարգավորումներ և կառուցակարգեր է պարունակում, որոնք պետական հարկադրանքի տարրեր չպարունակող իրավական ներգործության միջոցներ են ենթադրում և լայնորեն կիրառվում են դատական պրակտիկայում: Այսպես, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, «09» հոկտեմբերի 2024 թ. թիվ ՍԴ3/0572/02/20 որոշմամբ արձանագրելով բողոքաբերի կողմից վճռաբեկ բողոքարկման իրավունքի չարաշահման փաստը (*բողոքաբերը հանդես է եկել ձևականորեն օրենքի պահպանմամբ, սակայն իրավունքի նպատակային նշանակությանը հակառակ գործելու մտադրությամբ*), առանց քննարկման է թողել վճռաբեկ բողոքը, որը փաստացի հարկադրանքի տարրեր չպարունակող իրավական ներգործության միջոցի կիրառման դասական օրինակ է: Ընդ որում, Վճռաբեկ դատարանը արձանագրել է, որ իրավունքի չարաշահմամբ ձեռք բերված սուբյեկտիվ իրավունքը ենթակա չէ պաշտպանության, իսկ արդարադատություն իրականացնող մարմինը չի կարող կրել ոչ իրավաչափ նպատակ հետապնդող ակնկալիքին պաշտպանություն տրամադրելու պարտականություն, քանի որ այդ կերպ արդարադատություն իրականացնող

¹¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/ 1397/02/11 քաղաքացիական գործով 08.10.2020 թ. որոշում, ՍԴ3/0572/02/20 քաղաքացիական (սնանկության) գործով «09» հոկտեմբերի 2024 թ. որոշում:

մարմինը, ըստ էության, կօրինականացնի անբարեխիղճ վարքագիծն ու իրավունքի չարաշահումը՝ հեղինակագրվելով ամբողջ դատական իշխանությունը:

Հատկանշական է, որ Վճռաբեկ դատարանը չարաշահման բացասական հետևանքները և դրա լուծման մեխանիզմները, այդ թվում՝ կիրառման ենթակա համարժեք ներգործության միջոց օրենսդրությամբ ուղղակիորեն նախատեսված չլինելու հանգամանքն իրավական որոշակիության տեսանկյունից խնդրահարույց չի համարել և գտել է, որ արդարադատություն իրականացնող մարմնին պետք է ընձեռվի կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններին պատշաճ արձագանքելու հնարավորություն՝ արդարադատություն իրականացնող մարմնին հայեցողություն տրամադրելով կոնկրետ դեպքում կիրառման ենթակա իրավական հետևանքի առնչությամբ:

Քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքների չարաշահման արգելքը կարող է դրսևորվել ինչպես իրավունքներից ոչ բարեխղճորեն օգտվելու հնարավորությունը բացառելուն, այնպես էլ դատավարության մասնակիցների կողմից բացառապես բարեխիղճ վարքագծի դրսևորումներն ապահովելուն ուղղված դատավարական գործիքակազմի կիրառման հնարավորությամբ (շեղատառը հեղինակինն է՝ Վ. Հ.): Այսպես, իրավունքից ոչ բարեխղճորեն օգտվելու արգելքը նախատեսված է, օրինակ, ՔԴՕ 152-րդ հոդվածի 8-րդ մասով, որը դատարանին իրավունք է վերապահում մերժելու գործին մասնակցող անձի միջնորդությունը, եթե այն ներկայացվել է միջնորդություն ներկայացնելու իրավունքի չարաշահմամբ՝ ակնհայտորեն նպատակ հետապնդելով խափանելու դատական նիստը, ձգձգելու գործի դատական քննությունը: Իրավունքներից բարեխղճորեն օգտվելու դատավարական արդյունավետ գործիքակազմ են նախատեսում, օրինակ, ՔԴՕ 180-րդ հոդվածի 1-ին մասի 11-րդ կետով և 292-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հայցն (դիմումն) առանց քննության թողնելու և հեռակա դատաքննություն կիրառելու իրավակարգավորումները: Մասնավորապես, դատարանը հայցը (դիմումը) թողնում է առանց քննության, եթե ծանուցված հայցվորը (դիմողը) կամ նրա ներկայացուցիչը չի ներկայացել երկու հաջորդական դատական նիստերին և չի ներկայացրել գործի քննությունը հետաձգելու կամ գործն իր բացակայությամբ լուծելու վերաբերյալ միջնորդություն, և պատասխանողը չի միջնորդել գործի քննությունը շարունակելու վերաբերյալ, բացառությամբ այն գործերի, որոնցում սկզբնական հայցի հետ քննվում է նաև հակընդդեմ հայց: Բացի այդ, առաջին ատյանի դատարանը հայցվորի, իսկ գործին մի քանի հայցվորների մասնակցության դեպքում՝ նրանց բոլորի համաձայնությամբ իրավունք ունի կիրառելու հեռակա դատաքննություն այն դեպքերում, երբ ծանուցված պատասխանողը չի ներկայացել նախնական դատական նիստին և չի ներկայաց-

րել գործի քննությունը հետաձգելու, գործն իր բացակայությամբ՝ ներկայացված փաստաթղթերի և նյութերի հիման վրա քննելու կամ դատական նիստն իր բացակայությամբ անցկացնելու մասին միջնորդություն:

Քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքների չարաշահման արգելքը ներառում է նաև դատավարական պարտականությունների պատշաճ կատարումն ապահովող կառուցակարգերը, որպիսիք առավելապես ուղղված են դատավարական պարտականությունների չկատարման, ոչ պատշաճ կամ անբարեխիղճ կատարման համար իրավական հետևանքներ նախատեսելուն: Ընդ որում, ՔԴՕ-ի և դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատական սանկցիաների կիրառումն առավելապես պայմանավորված է օրենքով կամ դատարանի կողմից սահմանված պարտականությունների չկատարմամբ (ՔԴՕ հոդվածներ 64-րդ, 69-րդ, 132-րդ) և այլն¹²: Հարկ է նշել, որ դատավարական պարտականությունների պատշաճ կատարումն օրենսդիրն ապահովում է նաև պետական հարկադրանքի տարրեր չպարունակող դատավարական ներգործության միջոցներով: Մասնավորապես, ՔԴՕ 63-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանն ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին որոշմամբ սահմանված ժամկետի ավարտից հետո գործին մասնակցող անձի ներկայացրած լրացուցիչ ապացույցի ընդունումը կամ ապացույց ձեռք բերելուն ուղղված միջնորդությունը մերժում է, եթե դրանք ներկայացնողը չի հիմնավորում դատարանի սահմանած ժամկետում տվյալ ապացույցը կամ միջնորդությունը ներկայացնելու անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով: Այսինքն՝ նշված իրավակարգավորումն առնվազն ապահովում է գործին մասնակցող անձանց՝ ապացուցման բեռի շրջանակներում օրենքով կամ դատարանի կողմից սահմանված ժամկետներում ապացույցներ ներկայացնելու կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն ուղղված միջնորդությունները բարեխիղճորեն կատարելու պարտականությունը, որպեսզի վերջիններս խուսափեն բացասական դատավարական հետևանքներից:

Հատկանշական է, որ դատավարական պարտականությունների բարեխիղճ կատարումը, ուղղված լինելով արդարադատության արդյունավետության, ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության իրավունքի ապահովմանը, նույնպես չարաշահման արգելքի բովանդակային տարր է: Հիմք ընդունելով և զարգացնելով ՀՀ սահմանադրական դատարանի արտահայտած դիրքորոշումները (տե՛ս ՄԴՈ-652, ՄԴՈ-690, ՄԴՈ-719, ՄԴՈ-765, ՄԴՈ-844, ՄԴՈ-873, ՄԴՈ-890, ՄԴՈ-932, ՄԴՈ-942, ՄԴՈ-1037, ՄԴՈ-1052, ՄԴՈ-1115, ՄԴՈ-1127, ՄԴՈ-1190, ՄԴՈ-1192, ՄԴՈ-1196, ՄԴՈ-1197, ՄԴՈ-1220, ՄԴՈ-1222, ՄԴՈ-1257, ՄԴՈ-1289, ՄԴՈ-1420 որոշումներ), ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ «իրավակարգի միջոցով պետք է արդար բաշխվեն իրավունքները և

¹² ՔԴՕ քննարկվող հոդվածներով օրենսդիրը դատավարության մասնակիցների կողմից օրենքով կամ դատարանի կողմից սահմանված դատավարական պարտականությունները չկատարելու համար սահմանել է դատական տուգանքի կիրառում:

պարտականությունները, արդար լուծվեն իրավունքների ու շահերի բախումները, այսինքն՝ արդարությունը նախ ունի ձևական տեսանկյուն, որի իմաստն այն է, որ իրավունքը բոլորի համար հավասար է: Արդարության հիմնաքարը հավասարության գաղափարն է և հիմնված է ոչ կամայականորեն փոփոխելի արժեհամակարգի վրա: Մահմանադրորեն ամրագրված արդյունավետ և ողջամիտ ժամկետում դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության, դատարանի մատչելիության և բողոքարկման իրավունքները երաշխավորված իրավունքներ են **նաև դատավարության մյուս կողմի համար**: Շահագրգիռ անձը, դատարան դիմելով, իրացնում է դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության իր իրավունքը, որը միաժամանակ ՀՀ Մահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով երաշխավորված իրավունք է նաև դատավարության մյուս կողմի համար»¹³: Այսինքն՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը կարևորել է իրավունքների և պարտականությունների հավասարակշռումը, որը ներառում է նաև իրավունքներից օգտվելու և պարտականությունները կատարելու բարեխղճությունը:

Վերոգրյալից կարող ենք բխեցնել, որ դատավարական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքը՝ որպես հավասարության պայմաններում գործի քննության իրավունքի ապահովման կառուցակարգ, լինելով չարաշահման արգելքի բաղադրատարր, միաժամանակ ուղղված է ինչպես գործի քննության մասնակիցների մասնավոր դատավարական շահի, այնպես էլ արդյունավետ արդարադատության վերջնական նպատակներով պայմանավորված հանրային շահերի կենսագործմանը:

Ընդհանրացնելով իրավունքի տեսության մեջ առկա մոտեցումները՝ Մահմանադրական դատարանը 12.02.2021 թվականի թիվ ՄԴՌ-1576 որոշմամբ բացահայտել է այն «չափորոշիչները», որոնց հիման վրա արարքը կարող է գնահատվել որպես իրավունքի չարաշահում: Մասնավորապես, նշված որոշմամբ ընդգծել է, որ՝

«Իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի չարաշահումն արձանագրվում է, երբ առկա է, որպես կանոն, հետևյալ պայմանների համակցությունը.

1. անձը պետք է ունենա համապատասխան իրավունքը,
2. իրավունքի չարաշահումը տեղի է ունենում սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման ընթացքում, անձն առերևույթ գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան,
3. անձի՝ առերևույթ իրավաչափ գործողությունները հանգեցնում են պետության, հանրության կամ այլ անձանց օրինական շահերի խախտմանը, իսկ անձը ձգտում է հասնել իր համար ցանկալի արդյունքին կամ նպատակին,
4. իրավունքի չարաշահումը կամային գործընթաց է, այսինքն՝ անձը գիտակցում է, որ ինքն իր սուբյեկտիվ իրավունքը չարաշահում է, հետևաբար,

¹³ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 16.12.2020 թվականի թիվ ԵԴ/16359/02/18 որոշում:

պետք է կանխատեսի, որ կարող է վնաս պատճառել պետության, հանրության կամ այլ անձանց օրինական շահերին:

Այդ առումով իրավունքի չարաշահման առանձնահատկությունն այն է, որ իրավունքի սուբյեկտն իր գործունեության ընթացքում գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան, կատարում է օրենքով իր վրա դրված ֆորմալ պարտականությունները, սակայն խեղաթյուրում է իրավունքի նշանակությունը՝ գործելով տվյալ իրավանորմի նպատակային նշանակությանը կամ (...) իրավունքի նպատակին և ոգուն հակառակ, ինչի արդյունքում վնաս է հասցվում այլ անձին, պետությանը, հասարակությանը:

Կարծում ենք, որ դատավարական իրավունքի զարգացման տեսանկյունից խնդրահարույց են տեսության մեջ առկա և ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից իրավունքի չարաշահման ինստիտուտի վերաբերյալ կատարված ընդհանրացումները: Մասնավորապես, իրավունքի չարաշահման համար որպես պարտադիր պայման է դիտարկվել համապատասխան իրավունքն ունենալու, այսինքն՝ իրավունքի կրող լինելու հանգամանքը: Մինչդեռ, անհրաժեշտ էր տարբերակել իրավունքի իրական և ձևական կրող լինելու հասկացությունները, որպիսին անտեսվել կամ ուշադրության չի արժանացել թե՛ դատավարագետների կողմից, թե՛ ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ խնդրո առարկային վերաբերող դիրքորոշումներում: Այսպես, իրավունքի չարաշահում կարող է թույլ տալ համապատասխան իրավունքի իրական կրող չհանդիսացող անձը: Օրինակ՝ ՀՀ ՔԴՕ 126-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ առաջին ատյանի դատարանը մերժում է հայցադիմումի ընդունումը, եթե նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն փաստական հիմքերով գործի վերաբերյալ առկա է հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշում, ինչը ենթադրում է համապատասխան անձի՝ նույնական հայցով դատարան դիմելու հնարավորության սպառվելը՝ բացառությամբ վերադաս դատական ատյանի կողմից հացադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշումը վերացնելու դեպքի: Հետևաբար, հացադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայությունը հայցի իրավունքի բացասական նախադրյալների¹⁴ խախտում է, ինչը վկայում է համապատասխան անձի՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով վարույթ նախաձեռնելու՝ հայց հարուցելու իրական իրավունքի բացակայության մասին, քանի որ յուրաքանչյուր պարագայում որևէ կերպ վերջինիս համար բացառվում է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու իրավական հնարավորությունը: Այսինքն՝ այս դեպքում մենք գործ կունենանք հայցի իրական իրավունքով չօժտված անձի կողմից իրավունքի չարաշահման հետ, եթե վերջինս հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայության պայմաններում քաղաքացիական գործի հարուցման նպատակադրմամբ նույնական հայցով դիմում է դատարան, ինչը նրա ակնկալիքը դարձնում է ոչ

¹⁴ Մանրամասն տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական դատավարության դասագիրք (Վ. Հովհաննիսյանի, Ս. Մեղրյանի խմբագրությամբ), Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2022, 372-376 էջեր:

իրավաչափ, հանրային և մասնավոր շահերին հակասող: Ուստի, թե՛ տեսական, թե՛ գործնական առումներով իրավունքի չարաշահում կարող են թույլ տալ նաև համապատասխան իրավունքի իրական կրող չհանդիսացողները կամ իրավունքն իրացնելու իրական հնարավորությամբ չօժտված անձինք:

Կարծում ենք, որ ներկայացված հակասության հաղթահարման նպատակով անհրաժեշտ է ներդնել և դատավարական առումով կարևորել իրավունքի իրական կրող և ձևական կամ ֆորմալ կրող լինելու հանգամանքները, որպիսին հնարավորություն կընձեռի նաև իրավունքի չարաշահման արգելքն ապահովող իրավական ներգործության միջոցների կիրառմամբ բացառելու ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով դատավարական գործողությունների կատարման կամ իրավունքի ոչ նպատակային օգտագործման հնարավորությունը:

Դատավարական իրավունքի տեսության մեջ առավել ընդունելի կարելի է համարել իրավունքի չարաշահումը գործի ճիշտ և ժամանակին քննության ու լուծման կամ կողմերի հավասարության դեմ ուղղված կամ կողմի համար ծայրահեղ անարդար հետևանքների հանգեցնող՝ իրավունքի անթույլատրելի իրացում դիտարկելը¹⁵: Նշված ձևակերպմամբ իրավունքի անթույլատրելի իրացումը կարող է գնահատվել բացառապես չարաշահման արգելքի սկզբունքի տարածական մեկնաբանմամբ, որի պարտականությունը կրում է դատարանը:

Ինչպես տեսնում ենք, իրավունքի չարաշահման՝ տեսության մեջ տեղ գտած մոտեցումները լիարժեքորեն չեն ապահովում քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքի չարաշահման արգելքի դրսևորման սուբյեկտային և բովանդակային առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, դատարանը՝ որպես քաղաքացիական դատավարության հիմնական և պարտադիր սուբյեկտ և պետական իշխանության մարմին, կարող է ոչ թե իրավունքի չարաշահում, այլ լիազորությունների չարաշահում թույլ տալ¹⁶: Վերոգրյալը չի ենթադրում, սակայն, որ պետական մարմինները քաղաքացիական դատավարությունում բացառապես լիազորությունների չարաշահման հնարավորության կրողներ են, քանի որ դատավարական իրավունքների և պարտականությունների կատարման չարաշահում կարող է թույլ տալ քաղաքացիական դատավարության մասնակցի կարգավիճակ ունեցող յուրաքանչյուր անձ՝ անկախ հանրային իրավունքի սուբյեկտ կամ պետական իշխանության մարմին լինելու հանգամանքից: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում հստակորեն սահմանված է *դատավարության մասնակիցների* (կողմեր, երրորդ անձինք, դիմողներ և դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձինք,

¹⁵ Տե՛ս Abuse in issuing speculative proceedings <https://www.mills-reeve.com/publications/issuing-claim-forms-can-involve-abuse-of-process/> 16.12.2024, **Старицын, А. Ю.** О злоупотреблении правом в гражданском процессе, <https://lawinfo.ru/releases/675/arbitraznyi-i-grazdanskii-process-7-2024> 16.12.2024 և այլն:

¹⁶ Տե՛ս **Դանիելյան, Գ.** նշվ. աշխ., էջ 10:

նրանց ներկայացուցիչները, վկա, փորձագետ, մասնագետ, թարգմանիչ, իրավասու անձինք և մարմինները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում) կողմից իրավունքների և պարտականությունների չարաշահման արգելքը, որը վերաբերում է բացառապես քաղաքացիադատավարական կոնկրետ կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտներին: Հետևաբար, դատարանի՝ որպես քաղաքացիադատավարական հարաբերությունների սուբյեկտի կողմից իրավունքի չարաշահման հնարավորությունն ի սկզբանե բացառվել է, քանի որ օրենսդիրը հատկորեն սահմանել է իրավունքի չարաշահման սուբյեկտային շրջանակը՝ ՔԴՕ 30-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված անձանց՝ դատավարության մասնակիցներին, որոնց մեջ դատարանը ներառված չէ:

Իրավունքի չարաշահման արգելք սահմանող ՔԴՕ նորմերի համակարգային վերլուծության արդյունքում կարող ենք փաստել նաև, որ քաղաքացիական դատավարությունում գործում է դատավարության մասնակիցների **բարեխղճության կանխավարկածը** (ընդգծումը հեղինակինն է): Բարեխղճության կանխավարկածը ենթադրում է, որ դատավարության մասնակիցներն իրենց դատավարական իրավունքներից օգտվում են և իրենց դատավարական պարտականությունները կատարում են բարեխղճորեն, քանի դեռ դատարանի կողմից օրենքով սահմանված կարգով չի գնահատվել և հաստատվել իրավունքի չարաշահման փաստը: Հետևաբար, բարեխղճության կանխավարկածը ենթադրում է յուրաքանչյուր դեպքում իրավունքի չարաշահման փաստն արձանագրելու և գնահատելու՝ դատարանի պարտականությունը, որը կարող է իրացվել և՛ սեփական նախաձեռնությամբ, և՛ գործին մասնակցող անձի միջնորդության արդյունքում: Բարեխղճության կանխավարկածը քաղաքացիական դատավարությունում ունի կարևոր գործնական նշանակություն, քանի որ ի սկզբանե պայմանավորում է դատավարության մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների իրացումը, ինչպես նաև դրանց պաշտպանությունն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության առկայությունն այն մեկնաբանմամբ, որ թե՛ նյութական, թե՛ դատավարական հարաբերություններում արգելվում է իրավունքների չարաշահման արդյունքների իրավական պաշտպանությունը: Այսինքն՝ դատարանի կողմից պաշտպանության ենթակա չեն բացառապես չարաշահմամբ ձեռք բերված իրավունքներն ու դրանց արդյունքները: Բացի այդ, *իրավունքի չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքի բովանդակությունից բխող բարեխղճության կանխավարկածն այս առումով պետք է քաղաքացիադատավարական այլ նորմերի մեկնաբանման ելակետ հանդիսանա, որպիսին դրված կլինի նաև քաղաքացիադատավարական գործառության սկզբունքների իրացման հիմքում* (շեղատառը հեղինակինն է՝ Վ. Հ.): Ընդ որում, օրենսդրական վերջին փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք են ներդրվել դատական սանկցիաներ, որոնք իրավունքի չարաշահման

դեպքում դատարանի կողմից դատական տուգանք կամ իրավունքի սահմանափակումը որպես ներգործության միջոց կիրառելու հնարավորություն են սահմանում¹⁷: Հարկ է նշել, որ իրավունքի սահմանափակումը որպես դատական սանկցիա կիրառելու հնարավորությունը նորոյթ է ՀՀ դատավարական իրավունքում: Մասնավորապես, դատավարության ընթացքում իրավունքի չարաշահմամբ դատավարական գործողությունների կատարումը, այդ թվում՝ դատական նիստը խափանելու, գործի քննությունը ձգձգելու, վարույթից դատավորին հեռացնելու կամ ոչ իրավաչափ այլ ակնկալիքներով նույնական կամ շարունակական միջնորդությունների հարուցումն օրենսդիրը հնարավոր է համարել կանխել իրավունքի սահմանափակումը դատարանի կողմից որպես սանկցիա կիրառելով, որը փաստացի բացառում կամ նվազագույնի է հասցնում իրավունքի չարաշահմամբ դատավարության մյուս մասնակիցների իրավունքներին և արդարադատության իրականացման հանրային շահերին վնաս պատճառելու հավանականությունը:

Ընդ որում, դատարանը իրավունքի սահմանափակումը կարող է իրականացնել ՔԴՕ-ով նախատեսված իրավունքների և դատավարական գործողությունների ժամանակային կամ քանակական սահմանափակումների սպառնիչ ցանկ սահմանելով, որպիսիք, սակայն, չպետք է հանգեցնեն դատավարության մասնակցի բուն իրավունքների բացառմանը կամ դրանց էության խաթարմանը: Ուստի, նախատեսվում է սահմանել գործի նյութերին ծանոթանալու, դրանց պատճեններ ստանալու, քաղվածքներ, լուսանկարներ, լուսապատճեններ և պատճենները անելու, բացարկ հայտնելու և ինքնաբացարկի միջնորդությամբ հանդես գալու, ապացույցներ ներկայացնելու և դրանց հետազոտմանը մասնակցելու, դատավարության մասնակիցներին հարցեր տալու, միջնորդություններ ներկայացնելու, ցուցմունքներ տալու, դիրքորոշում ներկայացնելու ժամանակային և քանակական սահմանափակումներ կիրառելու դատարանի իրավասությունը, որոնք անհրաժեշտության դեպքում կարող են վերանայվել համապատասխան սահմանափակումը կիրառած դատարանի կողմից:

Մեր կարծիքով՝ օրենսդրի կողմից որպես ելակետ պետք է ընդունվեր իրավունքի չարաշահումը բացառող կամ կանխող իրավական ներգործության միջոցների արդյունավետության գաղափարը: Դատավարական իրավունքների չարաշահմանը հակազդելու միջազգային առաջադեմ փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատարաններն օժտված են չարաշահմանը համարժեք իրավական ներգործության միջոց ընտրելու և կիրառելու հայեցողությամբ, որպիսին պայմանավորված է դատավարության մասնակիցների իրավունքներին կամ գործի քննությանը վնասելու հավանականությունը չեզո-

¹⁷ Տե՛ս http://www.parliament.am/draft_docs/K-902_himnavorum.pdf 15.01.2025:

քացնելու, չարաշահման հետևանքները վերացնելու արդյունավետության աստիճանով: Դատավարական իրավունքների չարաշահմանը արդյունավետորեն հակազդել հնարավոր է ինչպես դատական սանկցիաների կիրառմամբ, այնպես էլ այնպիսի ներգործության միջոցներով, ինչպիսիք են գործին մասնակցող անձի վրա դատական ծախսերի հատուցման անհամաչափ բեռ դնելը, դատավարության մասնակիցներին պատճառված նյութական և ոչ նյութական վնասի, այդ թվում՝ ժամանակի կորստի ֆինանսական հատուցման պարտականություն սահմանելը, արագացված ռեժիմով իրավունքի պաշտպանությունը մերժելը, հարցը առանց քննության թողնելը և այլն¹⁸: Կարծում ենք, որ պրակտիկայում բավականին խնդրահարույց է լինելու իրավունքի՝ դատավարական գործողությունների կատարման ժամանակային և քանակական սահմանափակումները կիրառել այնպես, որ որևէ կերպ չբացառի կամ չհակասի դատական պաշտպանության կամ արդար դատաքննության իրավունքների բուն էությանը: Մասնավորապես, կրկնվող և շարունակական նույնաբովանդակ դատավարական գործողությունների կատարման պարագայում քանա-

¹⁸ Իրավունքների չարաշահմանը հակազդող ներգործության միջոցների կիրառման դատական լայն հայեցողություն է նախատեսված հատկապես ընդհանուր իրավական համակարգի երկրներում, երբ դատարանն իրավասու է կիրառելու չարաշահման հետևանքներն արդյունավետորեն չեզոքացնող իրավական ներգործության այնպիսի միջոցներ, որոնք բխում են չարաշահման կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններից:

Տե՛ս <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/strike-out-no-reasonable-grounds-for-bringing-or-defending-the-claim-cpr-3-42a>, <http://wbus.westlaw.co.uk/parts/3pd.shtml>, <http://disputeresolutionblog.practicallaw.com/strike-out-and-summary-judgment-saeed-and-another-v-ibrahim-and-others/> 15.01.2025 և այլն:

Իրավունքի չարաշահման արգելքն ապահովող արդյունավետ կառուցակարգեր են նախատեսվել նաև մերձբայթյան երկրների դատավարական օրենսդրությամբ: Օրինակ՝ Լիտվայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 95-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործին մասնակցող անձը, ով գործել է անբարեխիղճ (ներկայացրել է անհիշատ անհիմն հայց, վերաքննիչ կամ վճռաբեկ բողոք, գործի քննությունը վերսկսելու մասին միջնորդություն կամ չարաշահմամբ այլ դատավարական փաստաթուղթ) կամ գիտակցաբար գործել է ընդդեմ գործի արդար և արդյունավետ քննության և լուծման, դատարանն իրավասու է պարտավորեցնելու փոխհատուցել գործին մասնակցող մյուս անձանց կրած վնասները: Բացի այդ, դատարանը հաստատված համարելով իրավունքի չարաշահման փաստը, կարող է իրավունքը չարաշահողի նկատմամբ կիրառել մինչև հինգ հազար եվրո դատական տուգանք: Ընդ որում, դատարանն իրավասու է իրավունքի չարաշահման հետևանքով հնարավոր վնասների կամ լրացուցիչ դատական այլ ծախսերի փոխհատուցումն ապահովելու համար պարտավորեցնել կողմին դրանց համարժեք գումար վճարել դեպոզիտ, եթե բավարար հիմքեր ունի ենթադրելու, որ վերջինս կարող է չփոխհատուցել դրանք (<https://e-seims.irs.lt/portal/legalact/it/tad/tais.162435/asr>): Էստոնիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 169-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատավարության այն կողմը, ով դատավարական ժամկետի խախտմամբ առարկություններ կամ ապացույցներ ներկայացնելով կամ այլ կերպ պատճառ է դառնում գործի քննության, դատավարական գործողության տեղափոխմանը կամ հետաձգմանը կամ ժամկետի հետաձգմանը, կրում է գործի լրացուցիչ այն ծախսերը հատուցելու պարտականություն, որոնք բխում են դրանից (տե՛ս <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522022023001/consolide>) 02.02.2025:

կական կամ ժամանակային սահմանափակման կիրառումը կարող է հակասական մեկնաբանությունների տեղիք տալ, այդ թվում՝ ընկալվել որպես կոնվենցիոն իրավունքների էությանը հակասող ներգործություն: Հետևաբար, ավելի ճիշտ կլինեք, որ **իրավունքի սահմանափակումն օրենսդրորեն ամրագրվեր որպես իրավունքի չարաշահմամբ կատարված դատավարական գործողությանն օրենքով սահմանված կարգով արձագանքելու կամ համարժեք դատավարական գործողություն կատարելու միջոցով դատավարության մասնակցի իրավունքի իրացումն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության բացակայություն:** Այսպես, իրավունքի չարաշահմամբ ներկայացված միջնորդությունները դատարանի կողմից կարող են ընդհանրապես չքննարկվել, եթե դատարանն իր գնահատողական լիազորության կիրառմամբ արձանագրել է իրավունքի չարաշահման փաստը: Հատկանշական է, որ իրավունքի չարաշահմանը հակազդող իրավական ներգործության ընտրությունը դատարանի հայեցողության սահմաններում է, որը սահմանափակված է բացառապես չարաշահման արդյունքում իրավունքների և օրենքով ապահովվող շահերի խախտման հետևանքների վերացման արդյունավետությամբ: Դատական հայեցողության սահմաններում դատարանը պարտավոր է ընտրել և կիրառել իրավական ներգործության, այդ թվում՝ դատական սանկցիայի այնպիսի միջոց, որն առավելագույնս կապահովի չարաշահման հետևանքների արդյունավետ վերացումը: Մասնավորապես, եթե նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն փաստական հիմքերով գործի վերաբերյալ հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայության պայմաններում իրավունքի չարաշահմամբ շարունակաբար հայց է ներկայացվում, ապա հայցադիմումի ընդունումը մերժելը, որպես քաղաքացիական գործ հարուցելու դատարանի պոզիտիվ պարտականության բացակայության դրսևորում, արդյունավետ համարվել չի կարող, և իրավունքի չարաշահմանը հակազդելու արդյունավետ դատավարական միջոցը դատական տուգանքն է:

Բացի այդ, պարտադիր չէ, որ իրավունքի չարաշահումը բացառող կամ դրան հակազդող կոնկրետ դատավարական ներգործության միջոցները սպառնալիք կերպով սահմանված լինեն օրենքով, ինչը բխում է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի պրակտիկայից: ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ դատավարական ներգործության կոնկրետ միջոցի բացակայությունը պետք է գնահատվի դրա անհրաժեշտության տեսանկյունից, այն է՝ արդյո՞ք բացակայող ներգործության միջոցի կիրառումը բխում է արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքների էությունից, կամ՝ արդյո՞ք այդպիսի ներգործության միջոցի բացակայությունը խաթարում է նշված սահմանադրական իրավունքների էությունը: «Արդարադատություն իրականացնող մարմնին պետք է ընձեռվի կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններին պատշաճ արձագանքելու հնարավորություն՝ արդարադատություն իրականացնող մարմնին հայեցողություն տրամադրելով

կոնկրետ դեպքում կիրառման ենթակա իրավական հետևանքի առնչությամբ»¹⁹:

Մեր կարծիքով՝ ՀՀ ՔԴՕ կարգավորումներում և դատական պրակտիկայում խնդրահարույց է նաև իրավունքի չարաշահումը բացառապես կոնկրետ քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներում իրականացվող դատավարական գործողությունների գնահատմամբ արձանագրելը: Ճիշտ է, դատավարության օրենքի կիրառման արդյունքում ձևավորված պրակտիկայի տրամաբանությունից բխում է, որ դատարանը գնահատում է իր կողմից իրականացվող քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներում դատավարության մասնակցի կողմից կատարվող գործողությունները, դատավարական իրավունքներից օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու բարեխղճությունը, սակայն իրավունքի չարաշահումը կարող է պայմանավորված լինել նաև կոնկրետ քաղաքացիական գործով վարույթից դուրս ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կատարվող այնպիսի գործողություններով, որոնք ուղղակի բացասական ազդեցություն կամ ներգործություն են ունենում քննվող քաղաքացիական գործով դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ինչպես նաև արդարադատության իրականացման հանրային շահերի վրա՝ հանգեցնելով դրանց խախտման կամ իրավունքի չարաշահման արդյունքում վրա հասնող նույնական հետևանքների: Օրինակ՝ ՔԴՕ 157-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ դատարանը կասեցնում է քաղաքացիական գործով վարույթը, եթե անհնար է տվյալ գործի քննությունը մինչև սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ հարցով կամ գործով եզրափակիչ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Դատական պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ գործի քննությունը ձգձգելու համար գործին մասնակցող անձը այլ վարույթ է նախաձեռնում, որպեսզի դատարանին գործի քննությունը կասեցնելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնելու հնարավորություն ունենա: Հետևաբար, դատարանի կողմից պետք է գնահատվի քաղաքացիական գործով վարույթի մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների վրա ներգործող՝ նաև վարույթի շրջանակներից դուրս կատարվող գործողությունների բարեխղճությունը:

Հատկանշական է, որ իրավաբանական գրականության մեջ վերոնշյալ խնդիրն այս դիտանկյունից բավարար չափով չի վերլուծվել: Ժամանակակից դատավարագիտությանը հայտնի են այսպես կոչված չարաշահմանը հարակից ինստիտուտներ, որոնք լայնորեն կիրառվում են ընդհանուր իրավական համակարգի երկրներում՝ ապահովելով դատական վարույթի արդյունավետությունը, յուրիսդիկցիոն արդարադատության շահը, սակայն իրավունքի

¹⁹ Քաղաքացիական գործ թիվ ՄԴ3/0572/02/20 2024 թ., 09 հոկտեմբերի 2024 թ.:

չարաշահման տարածական գնահատում չի իրականացվել, ինչը հնարավորություն չի ընձեռում համակողմանիորեն բացահայտելու իրավունքի չարաշահման՝ որպես ոչ բարեխիղճ վարքագծի դրսևորման շրջանակները: Այսպես, անգլիական իրավունքում կիրառվող anti-suit injunction-ը, ուղղված լինելով դատարանի՝ քաղաքացիական գործը քննելու իրավասության ապահովմանը կամ պաշտպանությանը, ենթադրում է դատարանի կողմից գործին մասնակցող անձի նկատմամբ այնպիսի ներգործության միջոցների կիրառման հնարավորություն, որը բացառում է որևէ այլ դատարանում կամ մարմնում նույն անձանց միջև, նույնական փաստական հիմքերով, միևնույն առարկայով վարույթ նախաձեռնելու հավանականությունը կամ արդեն իսկ հարուցված քաղաքացիական գործի քննությունը: Ավելին, Անգլիայի Արդարադատության թագավորական դատարանը (Թագուհու արդարադատության ատյանի առևտրային պալատ) (The High Court of Justice, Queen's Bench Division Commercial Court) Արդարադատության բարձր դատարանի Անգլիայի և Ուելսի գործարարության և սեփականության գործերով առևտրային ատյանի (The High Court of Justice Business and Property Courts of England and Wales Commercial Court (QBD)) թիվ case No: CL-2021-000092 գործով 25.05.2021 թ. և 05.11.2021 թ. վճիռների հիման վրա 02.06.2021 թ. և 05.11.2021 թ. տրված օրոգրներով կողմին պարտավորեցրել է Երևանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանում քննվող թիվ ԵՔԴ31505/02/19 գործի շրջանակներում մի դեպքում ակտիվություն չցուցաբերել, ինչը պետք է հանգեցներ հայցն առանց քննության թողնելու, իսկ երկրորդ դեպքում պարտավորեցրել է հրաժարվել հայցից²⁰: Քննարկվող ինստիտուտը թեև ընդհանրական է և ուղղված է անգլիական դատարանների իրավասության պաշտպանությանն անկախ այլ յուրիսդիկցիոն մարմնում նույն անձանց միջև, նույնական փաստական հիմքերով, միևնույն առարկայով հարուցված վարույթի առկայությունից կամ բացակայությունից, սակայն լիարժեքորեն ներառում է իրավունքի չարաշահման դրսևորումները՝ ենթադրելով դատարանի կողմից համապատասխան ներգործության միջոցների կիրառման հնարավորություն:

Հիմք ընդունելով դատավարական նորմերն իրավունքի անալոգիայով կիրառելու օրենսդրական հնարավորությունը (ՔԴՕ հոդվ. 4, մաս 1-ին), ինչպես նաև արդար դատաքննության իրավունքն արդյունավետորեն ապահովելու կոնվենցիոն պահանջի անմիջական իրացման անհրաժեշտությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ՔԴՕ 14-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն անհրաժեշտ է կիրառել լայն տարածական մեկնաբանմամբ, իսկ դատավարական իրավունքներից

²⁰ St' u <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-vtb-bank-pjsc-v-vallex-group-companies-judgment-of-the-high-court-of-justice-of-england-and-wales-2021-ewhc-1386-tuesday-25th-may-2021>
 և <https://vlex.co.uk/vid/vtb-bank-pjsc-v-878682693>: 08.02.2025

օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու՝ դատավարության մասնակցի բարեխղճությունը դատարանը կարող է որոշել նաև տվյալ քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացվող գործողությունների գնահատմամբ:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ պետք է վերաիմաստավորել քաղաքացիական դատավարությունում դատավարական իրավունքների չարաշահման և դրա դրսևորումները զսպող իրավական ներգործության միջոցների տեսական և պրակտիկ ընկալումները: Դատավարական իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի ինքնուրույն ձև է, որը հանգում է դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ բարեխղճորեն, այն է՝ ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրանց նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան իրացնելուն:

Ընդ որում, իրավունքի չարաշահում կարող է թույլ տալ նաև համապատասխան դատավարական իրավունքի իրական կրող չհանդիսացող անձը, ինչը պայմանավորված է սուբյեկտիվ իրավունքի իրական և ձևական առումով կրող լինելու հասկացությունների տարբերակմամբ:

Իրավունքի չարաշահման արգելք սահմանող նորմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ քաղաքացիական դատավարությունում գործում է դատավարության մասնակիցների բարեխղճության կանխավարկածը, այն է՝ դատավարության մասնակիցներն իրենց դատավարական իրավունքներից օգտվում են և դատավարական պարտականությունները կատարում են բարեխղճորեն, քանի դեռ դատարանի կողմից օրենքով սահմանված կարգով չի գնահատվել և հաստատվել իրավունքի չարաշահմամբ դատավարական գործողության կատարման փաստը:

Դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվող դատական սանկցիաների կամ իրավական ներգործության այլ համաչափ միջոցների ընտրությունը դատարանի հայեցողական լիազորությունն է, որպիսին պայմանավորված է դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ինչպես նաև օրենքով պահպանվող մասնավոր և (կամ) արդարադատության իրականացման հանրային շահերի խախտումների վերացման, դրանց հակազդելու արդյունավետության աստիճանով: Ընդ որում, չարաշահման կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններին համապատասխան կամ նման դեպքի համար օրենքով ուղղակիորեն նախատեսված ներգործության միջոցի բացակայությունն ինքնին չի կարող իրավական որոշակիության տեսանկյունից գնահատվել որպես խնդրահարույց, եթե դատարանի կողմից նման միջոց կիրառելը բխում է արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքների էությունից կամ ուղղված է դրանց լիարժեք իրացումն ապահովելուն:

Բացի այդ, իրավունքի սահմանափակումը, այն է՝ դատավարական գործողությունների կատարման քանակական կամ ժամանակային սահմանափակման օրենսդրական սահմանափակումը, առաջին հերթին պետք է ենթադրի իրավունքի չարաշահմամբ կատարված դատավարական գործողությանն օրենքով սահմանված կարգով արձագանքելու կամ համարժեք դատավարական գործողություն կատարելու միջոցով դատավարության մասնակցի իրավունքի իրացումն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության բացակայություն:

ВАГЕ ОГАНЕСЯН – Проблемы злоупотребления правами в гражданском процессе. –

В рамках настоящей статьи автором комплексно изучены и проанализированы содержательные элементы и функциональные особенности института злоупотребления процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. Основанием для исследования послужила необходимость выявления круга носителей возможности злоупотребления процессуальными правами и обязанностями, содержания и проявлений злоупотребления, правовых механизмов устранения последствий.

Обосновано, что злоупотребление процессуальными правами не тождественно классическому правонарушению, поскольку в этом случае субъект права в ходе своей деятельности действует в соответствии с правовыми предписаниями, использует свои права или исполняет формальные обязанности, возложенные на него законом, но нарушает или причиняет вред правам других участников судопроизводства и публичным интересам эффективного осуществления правосудия. Обосновано, что злоупотребление процессуальными правами является самостоятельной формой противоправного поведения, в результате которого участники судопроизводства осуществляют свои процессуальные права и обязанности недобросовестно, то есть с неправомерными ожиданиями или не в соответствии с их целевым назначением. При этом злоупотребление правом может быть совершено и лицом, не являющимся фактическим обладателем соответствующего процессуального права, что обусловлено различием понятий действительного и формального обладателя субъективного права. Суд также может определить добросовестность участника процесса при осуществлении процессуальных прав и исполнении процессуальных обязанностей, оценив действия, совершенные вне рамок производства по данному гражданскому делу.

В результате анализа норм, запрещающих злоупотребление правом, автор пришел к выводу, что в гражданском судопроизводстве действует презумпция добросовестности участников процесса, обуславливающая реализацию прав и обязанностей участников процесса, а также наличие позитивной обязанности суда по обеспечению их защиты.

Также акцентировано внимание на выборе судебных санкций или иных соразмерных мер правового воздействия, применяемых к лицам, злоупотребившим процессуальными правами или иными возможностями, что является дискреционным полномочием суда и обусловлено степенью эффективности устранения нарушений и пресечения нарушений прав участников судопроизводства, а также охраняемых законом частных и (или) публичных интересов при осуществлении правосудия.

Ключевые слова: *злоупотребление правом, недобросовестное исполнение обязанности, действия, не соответствующие назначению, действительный обладатель права, неправомерное ожидание, правонарушение, недобросовестное поведение, запрет злоупотребления, презумпция, средства правового воздействия, санкция, дискреция*

VAHE HOVHANNISYAN – Problems of Abuse of Rights in Civil Proceeding. – In the framework of this article, the author has comprehensively studied and analyzed the substantive elements and functional features of the institution of abuse of procedural rights in civil proceedings. The basis for the study was the need to identify the scope of bearers of the possibility of abuse of procedural rights and obligations, the content and manifestations of abuse, and the legal mechanisms for eliminating the consequences.

It has been substantiated that the abuse of procedural rights is not identical to a classic offense, since in this case the subject of law acts in accordance with legal orders during its activities, uses its rights, or fulfills the formal obligations imposed on it by law, but violates or causes harm to the rights of other participants in the proceedings and to the public interests of the effective administration of justice. It has been substantiated that abuse of procedural rights is an independent form of unlawful conduct, which results in the participants in the proceedings exercising their procedural rights and obligations in bad faith, that is, with unlawful expectations or inconsistent with their intended purpose. Moreover, abuse of rights can also be committed by a person who is not the actual holder of the relevant procedural right, which is due to the distinction between the concepts of being the real and formal holder of a subjective right. The court may also determine the good faith of a participant in the proceedings in exercising procedural rights and fulfilling procedural obligations by assessing actions taken outside the framework of the proceedings in a given civil case.

As a result of the analysis of the norms prohibiting abuse of rights, the author has concluded that in civil proceedings there is a presumption of good faith of the participants in the proceedings, which conditions the realization of the rights and obligations of the participants in the proceedings, as well as the existence of a positive obligation of the court to ensure their protection.

The selection of judicial sanctions or other proportionate measures of legal influence applied to persons who have abused procedural rights or other opportunities has also been emphasized, which is the discretionary power of the court and is conditioned by the degree of effectiveness in eliminating and counteracting violations of the rights of the participants in the proceedings, as well as private and/or public interests in the administration of justice protected by law.

Key words: *abuse of rights, non-conscientious performance of duty, acting inconsistent with the intended purpose, real holder of the right, unlawful expectation, offense, unconscientious behavior, prohibition of abuse, presumption, means of legal influence, sanction, discretion*

Օգտագործված գրականության և իրավական ակտերի ցանկ

Դանիելյան, Գ. Իրավունքի չարաշահումը, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, թիվ 2, 3-21, 2021, <https://doi.org/10.46991/BYSU:C/2021.12.2.003>, (G. Danielyan, Iravunki charashahumy, Banber Yerevani hamalsarani. Iravagitutyun, tiv 2, 3-21, 2021).

Եվրոպական դատարանի Case of Hornsby v Greece, judgment, 27.09.1976 վճիռ:

Եվրոպական դատարանի Zemmour v France (dec), no. 63539/19, 20/12/22,

Եվրոպական դատարանի Zhablyanov v. Bulgaria, no 36658/18, 20/12/22 վճիռներ և այլն:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Արդարադատության արդյունավետության բարձրացմանն ու կատարելագործմանն ուղղված քաղաքացիական դատավարության սկզբունքների» 28.02.1984 թ. թիվ 84(5) հանձնարարական, (Evropayi khorhrdi nakhararneri komitei <Ardaradatutyany ardyunavetutyany bardzracmann u katarelagortsmann ughghvats qaxaqaciakan datavarutyany skzbunqner>):

Թորոսյան, Գ., Թորոսյան, Ս. Իրավունքի չարաշահում, Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2019թ., էջեր 338-339 (G. Torosyan, S. Torosyan, iravunki charashahum, Erevan, Hajrapet, 2019):

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է 06.12.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում, հոդ. 1118: (Hayastani Hanrapetutyan Sahmanadrutyun, yndunvel e 06.12.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21/hatuk togharkum, hodvats. 1118),
- Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ընդունվել է 2018 թ. փետրվարի 9-ին, ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374), հոդված 1, 2.1 մաս: (Hayastani Hanrapetutyan qaghagaciakan datavarutyan orensirg, hodvats 1, 2. 1 mas).
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 16.12.2020 թվականի թիվ ԵԴ/16359/02/18 որոշում: (HH vchrabek datarani 16.12.2020 tvakani tiv ED/16359/02/18 voroshum).
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԴԴ/ 1397/02/11 քաղաքացիական գործով 08.10.2020 թ. որոշում, ՄԴՅ/0572/02/20 քաղաքացիական (սնանկության) գործով 09 հոկտեմբերի 2024թ. Որոշում: (HH vchrabek datarani tiv EKD/1397/02/11 kaghaktsiakan gortsov 08.10.2020 t. voroshum, SD3/0572/02/20 (snankutyan) gortsov 09 hoktemberi 2024 t. voroshum).
- ՀՀ քաղաքացիական դատավարության դասագիրք (Վ. Հովհաննիսյանի, Ս. Մեղրյանի խմբագրությամբ): Եր.: «Հայրապետ» հրատ., 2022, 372-376 էջեր: (HH khaghakaciakan datavarutyan dasagirq (V. Hovhannisyan-i, S. Meghryan-i khmbagrutyamb). Yer.: "Hayrapet" hrat., 2022, ejer 372-376).
- «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիա, ընդունվել է 04.11.1950 թ., ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192), հոդ. 367: (Mardu iravunqneri ev himnarar azatutyunneri pashtpanutyan masin evropakan konvencia, yndunvel e 04.11.1950, ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192), hodvats 367).
- Քաղաքացիական գործ թիվ ՄԴՅ/0572/02/20 2024թ. 09 հոկտեմբերի 2024 թ.: (Kaghakaciakan gorts tiv SND ՄԴՅ/0572/02/20).
- Abuse in issuing speculative proceedings <https://www.mills-reeve.com/publications/issuing-claim-forms-can-involve-abuse-of-process/> 16.12.2024:
- <http://disputeresolutionblog.practicallaw.com/strike-out-and-summary-judgment-saeed-and-another-v-ibrahim-and-others/> 15.01.2025:
- [http://wbus.westlaw.co.uk/parts/3pd.shtml15.01.2025:](http://wbus.westlaw.co.uk/parts/3pd.shtml15.01.2025)
- http://www.parliament.am/draft_docs8/K-902_himnavorum.pdf 15.01.2025:
- http://www.parliament.am/draft_docs8/K-902_himnavorum.pdf 16.12.2024:
- <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-vtb-bank-pjsc-v-vallex-group-companies-judgment-of-the-high-court-of-justice-of-england-and-wales-2021-ewhc-1386-tuesday-25th-may-2021>
- <https://lawinfo.ru/releases/675/arbitraznyi-i-grazhdanskii-process-7-2024> 16.12.2024:
- <https://vlex.co.uk/vid/vtb-bank-pjsc-v-878682693>: 08.02.2025:
- <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/strike-out-no-reasonable-grounds-for-bringing-or-defending-the-claim-cpr-3-42a>, 15.01.2025:
- <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522022023001/consolide> 02.02.2025:
- Старицын, А. Ю. О злоупотреблении правом в гражданском процессе, <https://lawinfo.ru/releases/675/arbitraznyi-i-grazhdanskii-process-7-2024> 16.12.2024 (Staritsin, A. Yu. O zloupotreblenii pravom v grazhdanskom protsesse).
- Юдин, А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве, Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Санкт-Петербургский государственный университет. СПб.: 2009, 368 էջ: (Yudin, A.V. Zloupotreblenie protsessualnymi pravami v grazhdanskom sudoproizvodstve, Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni doktora yuridicheskikh nauk. Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. SPb.: 2009, 368 ej).